

SERGÜZEŞT

SÂMİPAŞAZÂDE SEZÂÎ

Hazırlayan
Dr. Salim Çonođlu

YAYIN NU: 1759

EDEBÎ ESERLER: 907

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI

SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-196-5

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Baskı 1924 Kitâbhane-i Sudi

2.BASKI

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Oğuzhan Murat Öztürk

Son Okuma: Hüseyin Özdemir

Kapak Tasarımı: Ötüken

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Baskı ve Cilt: ÇINAR MATBAACILIK VE YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Ata Han No:34 K:5
Bağcılar / İSTANBUL Tel: (0212) 628 96 00
Sertifika No: 45103

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği
akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya
tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya
edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Sâmpaşazâde Sezâi: III. Ahmed devrinde gerçekleşen bir sefer sırasında Mora'ya gidip oraya yerleşen bir aileye mensup olan Sâmpaşazâde Sezâi 1859 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Dedesi Ahmed Necib Efendi, Halvetî şeyhlerindendir. Babası Abdurrahman Paşa, Annesi Gülârâyış Hanım'dır. Ailenin maddi durumu iyi olduğundan özel bir öğrenim gören Sezâi 1880 yılında ağabeyi Suphi Paşa'nın başında olduğu Evkaf Nezareti Mektub-i Kalemî'nde memur olarak vazifelendirildi. Bir sene sonra Londra elçiliği ikinci katipliği görevine atanan Sezâi 4 yıl boyunca İngiliz ve Fransız edebiyatlarını inceleme fırsatı buldu. Döneminde yaşayan her hür fikirli insan gibi istibdadın baskısını hisseden Sâmpaşazâde Sezâi ilk romanı *Sergüzeşt*'te o dönem için hayli netameli meseleler olan "hürriyet" ve "esaret" gibi kavramlarını işleme sebebiyle Paris'e gitmek zorunda kaldı. İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan *Şûra-yı Ümmet* gazetesinde istibdat rejimini çok ağır şekilde eleştiren yazılar kaleme aldı. II. Meşrutiyetin ilanından sonra memlekete dönen Sezâi 26 Nisan 1936 tarihinde vefat etti ve Küçük-su mezarlığına defnedildi.

SERGÜZEŞT'İN SERGÜZEŞTİ

1885 yılı sonunda sefaret kâtipliği görevinden istifa ederek Londra'dan İstanbul'a dönen Sâmipaşazâde Sezâi'nin, bu tarihten 1901 senesine kadar geçen zamanı, sanat hayatının en verimli ve olgun devresini teşkil eder. Tansel'in ifadesiyle, dönüşünün ardından "Recaizâde Ekrem'in Zemzeme'sinin ikinci cildini neşri münasebetiyle yazdığı ve tenkidî fikirlerden ziyade Kemal, Hâmid, R. Ekrem hakkındaki tahassüslerini ihtiva eden musahabesi, Londra'ya âid Hâtıratı hariç neşriyatta bulunmamış, herhâlde bu iki-üç yıllık sükkût devresini 1889'da basılan ve şöhretini temin eden *Sergüzeşt* adlı romanını hazırlamakla geçirmiştir."¹

İlk adı "Bir Esirin Sergüzeşti" olduğu hâlde, eseri inceleyen komisyonca *Sergüzeşt* şeklinde kısaltılan² roman³, Rusya Kumpanyasının Batum'dan gelen bir vapurunun Tophane Rıhtımı'na yanaşması, bu vapurdan kıyıya çıkan bir Çerkes'in refakatindeki ikisi on yedi, biri sekiz yaşındaki üç esir kızın ve esir ticareti yapan Hacı Ömer Ağa'nın tasviriyle başlar. Esir kızlardan küçüğü Dilber, romanın esas kahramanıdır. Dilber; esircinin evinde terbiye edilmek için biraz kalmış, ardından Harput sâbık Mal Müdürü Mustafa Efendi'ye kırk liraya satılmıştır. Yüksek Kaldırım'ın arka sokaklarındaki evde gerek hanımının, gerek Halayık Tarâvet'in fena muamelelerine maruz kalan Dilber'in, bu kötü hayata dayanamadığı için bir ara evden kaçmasıyla sona ermeyen işkenceli hayatı yedi sene devam etmiş; Mustafa Efendi'nin Erzurum'un bir kazasına kaymakam tayini üzerine, yol parası temini düşüncesiyle onbeş yaşına geldiği sırada yirmibeş lira kârla altmış beş liraya bir başka esirciye satılmıştır.

¹ Fevziye Abdullah Tansel, "Sami Paşazade Sezai", *Türkiyat Mecmuası*, XIII, 1958, s. 13.

² Güler Güven, *Sami Paşazade Sezai ve Eserleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009, s. 82.

³ *Sergüzeşt*, Birinci baskısı: İstanbul, Mahmut Bey Matbaası, 1305 (1889); İkinci baskısı: İstanbul, Kitabhane-i Sudi, 1340 (1924).

Esircinin Edirnekapı'daki evinde bir müddet kaldıktan sonra Dilber'in Mısır'da memurluk görevinde bulunmuş, servet sahibi Âsaf Paşa'nın Moda'daki konağına yüz liraya satıldığını görüyoruz. Dilber, bu konakta mutludur; eğitimine ve terbiyesine özen gösterilir. Avrupa'da eğitim gören evin oğlu Celâl, Dilber'i muhtelif kıyafetlerde canlandıran tablolar yapar. Bu sanat eserlerini çizerken genç ressamın kalbinde Dilber'e karşı kuvvetli bir aşk uyanır. Oğlunun hâminden endişe eden annesi Zehra Hanım, Dilber'i, kendilerine getiren esirciye, oğlunun istikbalini mahvedeceği düşüncesiyle iade eder. Dilber, Moda'daki bu konaktan büyük bir üzüntüyle uzaklaşır ve bu defa Mısır'daki zengin bir tüccara satılır. Zengin tüccarın Elhamra Sarayı'na takliden yaptırdığı muhteşem sarayında yaşamaya başlayan Dilber, tüccara kendini teslim etmediği için karanlık bir odaya hapsedilir. Kendisine âşık olan Sudanlı Harem Ağası Cevher Ağa, hapsedildiği bu odadan Dilber'i kaçırırken merdivenden düşüp ölür ve İstanbul'a gitmek için fedakâr âşığı tarafından bileti alınmış olan Dilber, bir gece yarısı Nil'in kıyısında tek başına ve yalnız, ne İstanbul'a geri dönmek ne de zengin tüccarın isteklerine boğun eğmek ister. Celâl Bey'e duyduğu temiz aşkı lekelememek için kendisini Nil'in karanlık sularına atarak intihar eder. Bu bedbaht, bu biçare esiri, Nil'in girdapları özlediği hürriyetine eriştirir.

Özellikle esaret aleyhindeki düşünceleriyle kendinden önce yazılanlardan daha derli toplu ve olgun bir bakış açısı geliştiren Sâmîpaşazâde Sezâî, esarete dair, kendi hayatından getirdiği bir takım gözlemleri de romanında kullanır. Zaten kendisi de, realist romanın ilk başarılı örneklerinden biri olan *Sergüzeşt* için, bir vakanın kopyası olmadığını, hayatın tam bir etüdü olduğunu söylemektedir.¹ Ruşen Eşref Ünaydın, "Diyorlar ki" adlı kitabında, Sâmîpâşazâde Sezâî Bey'in, sorulan bir soru neticesinde, *Sergüzeşt*'i kendisine ilham eden şeyi ağzından kaçırdığını ifade etmektedir:

Boğaziçi'nde geniş bahçeleri, kalın çınar ve fıstık ağaçlarının gölgesine uzanmış durgun, loş ve serin havuzları, büyük ve geniş bağları, ihtişamlı konakları olan –Mısırlılar'a ait malikânelerden birinde bir bahar günü gezerken, esir kadınları ve kızları, halayıkların hayatını düşünmüşler.

¹ Hikmet Feridun Es, "Bugün de Diyorlar ki", erişim: 1 Ağustos 2016, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/18780>.

MUKADDİME

1305 [1888] senesinde *Sergüzeşt*'in zuhurunu¹ fevkalade bir surette hüsn-i kabul eden müstakbilîn², o zamandan istikbali tenvire³ başlamış gençler idi. Senin kadar veya senden genç olan o hem münevvir hem münevverler⁴, daima yürüyen o fikir yolcularına pişva⁵ olarak *Sergüzeşt* her gün daha ziyade intişar⁶ ve buna rağmen sen her gün daha ziyade istitar ediyordun⁷. Cihan-ı irfandan⁸ gördüğün bu telakkiye⁹ karşı hiç olmazsa beş on kitabın *Sergüzeşt*'i takip edecekti. *Sergüzeşt* bir vaatti. Vaadini niçin tutmadın?

1305. Otuz üç sene sabah olmak bilmeyen, ufuklarında en küçük bir şule-i şafak¹⁰ görünmeyen bir şeb-i yelda¹¹ içinde idi. O şeb-i yeldada doğan tek tük yıldızlar, terk-i diyar ederek¹² gurbet illerinin âfak-ı hicranında üful ediyor¹³, kalanlar da sema-yı vatanda bir müddet parladıktan sonra istibdadın tutuşturduğu volkanlardan yükselen bir dūd-ı siyahın¹⁴ içine gömülüyordu. O devirde bir şûriş-i fikr ü kalp¹⁵ efraddan¹⁶ cemiyete, cemiyetten memleketlere, memleketlerden bütün vatana sirayet ederek¹⁷ düşüncelerin, sâkit ü râkit ce-

¹ Çıkışını.

² Güzel bir surette karşılayanlar.

³ Aydınlatmaya.

⁴ Hem aydın olan hem aydınlatanlar.

⁵ Öncü.

⁶ Yayılıyor.

⁷ Gizleniyordun.

⁸ İrfan âleminden.

⁹ Kabule.

¹⁰ Şafak ışığı.

¹¹ En uzun gece.

¹² Memleketi terk ederek.

¹³ Hicran ufuklarında sönüyor.

¹⁴ Siyah bir sisin.

¹⁵ Kalp ve fikir kargaşalığı.

¹⁶ Fertlerden.

¹⁷ Yayılarak.

reyanların menabi'ini¹ ihlal ediyordu. Edebiyatla baş başa kalmak için bütün vatanda bir kuşe-i ârâmî de² yoktu. Bu hâllere karşı tesir-i muhit³ ile geçirdiğim şedit⁴, yıkıcı, muhrip⁵ bir hayat-ı asabi içinde yazıhanemin önünde mülhime-i şiirin fikri taltif ü teşrifini⁶ beklerken kapımda hafiyelerin ayak seslerini, penceremden beni gözetleyen kaplan bakışlı gözlerini görürdüm. Çünkü *Sergüzeşt*'e esaret aleyhinde başlamış ve "hürriyetine" diyerek nihayet vermiştim.

O devirde milletlere temin-i refah ve ticaret⁷ için, ilm ü marifet ihracat ve ithalatı için fikr ü zekâ mesire ve tenezzühleri⁸ için ummanın⁹ üzerinde iyab ü zehap eden¹⁰ saray-ı cârîlerin¹¹ izleri, hututu¹²; kıtaları birbirine raptederken,¹³ ilme yeni bir mekşûfe¹⁴ ilavesi emeliyle kutuplara gidip gelinirken Boğaziçi'nin geceleri, bir sahilinden diğer sahiline geçmek memnu idi¹⁵. Hâlbuki o sahiller; bazen rüya-yı behiştîye¹⁶ benzeyen Boğaziçi'ne hayalin istiğrakı¹⁷ için çiçeklerden yapılmış dünyanın en güzel bir bâlin-i nermini idi¹⁸.

O zamanki hâlimi tasvir için otuz beş sene evvel şöyle birkaç söz söylemiştim:

*İntizara*¹⁹ kalmadı bak iktidar²⁰

*Kuşe-i uzlette*²¹ oldum ihtiyar

¹ Sakin ve durgun akışların kaynaklarını.

² Huzur köşesi de.

³ Muhitin tesiri.

⁴ Şiddetli.

⁵ Yıkıcı.

⁶ İlham perisinin düşüncemi ziyaret ve iltifatını.

⁷ Ticaret ve refah temini.

⁸ Gezintileri.

⁹ Okyanusun.

¹⁰ Gidip gelen.

¹¹ Yüzen sarayların.

¹² Çizgileri.

¹³ Bağlarken.

¹⁴ Keşif.

¹⁵ Yasaktı.

¹⁶ Cennet rüyasına.

¹⁷ Dalıp kaybolması.

¹⁸ Yumuşak yastığıydı.

¹⁹ Beklemeye.

²⁰ Gücüm.

²¹ Yalnızlık köşesinde.

SERGÜZEŞT

1

RUSYA Kumpanyası'nın Batum'dan gelen bir vapuru Tophane'nin önüne yanaştığı zaman denizin üzerinde sabırsızlıkla bekleyen birkaç kişi sandallardan vapurun içine atılmışlardı. Bunlardan birisi uzun boylu, geniş omuzlu, seyrek siyah bıyıklı, etekleri ayaklarına kadar uzun, beli gayet dar bir Çerkes paltosu giymiş; yanında kendi kavminin kalpağı, elinde bir gümüşlü kırbacı olan Çerkes'e:

- Safa geldiniz. Cariyeler nerede?
- İşte burada!
- Kaç tane?
- Üç.
- Güzel mi?

Çerkes, (Esirlerden birisini göstererek):

- Şu mâi gözlere bak! Bir paşa buna bir hazine verir.

Çerkes'le bu herif bir sandala, cariyeler de diğerine binerek, Tophane İskelesi'ne doğru vapurdan açıldılar. Çerkes'le beraber bulunan ve gayet cesimül-cüsse¹ olan bu adam, Hacı Ömer isminde bir esirciydi ki; insan ticaretinin, kalb-i bî-hissine² verdiği merhametsizlik; kalbinin o büyük yuvarlak gözlerine aksettirdiği bir nevi vahşilik âsârından³ olarak bakışı kaplana benzer. Mana-yı şümulüyle⁴ kendisinin de dâhil olduğu insaniyetin -menfaat-i şahsiyesinden⁵ başka- bir kısmına gelen felaketten müteessir olmaz⁶; bir hanenin sesiyle bir kızın ağlamasını, bir sazın sedasıyla bir hüsn-i bî-bahanın istirhamını tefrik etmezdi⁷. Vazaif-i insaniyesinden⁸ iki şeyi

¹ İri yapılı.

² Duygusuz kalbine.

³ İzlerinden.

⁴ Geniş manasıyla.

⁵ Kişisel çıkarlarından.

⁶ Üzülmez.

⁷ Paha biçilmez bir güzelin yalvarışlarını ayıramazdı.

⁸ İnsanlık vazifelerinden.

takdis ederdi¹. Biri ticaretinin taziyane-i terakkisi² olarak odasının duvarına asılan kırbacı, diğeri evine giren mahlûkat-ı zaîfenin³ kim-sesizliği idi.

Sandalın içinde iken o büyük yuvarlak gözleriyle Çerkes'e bakarak ve birer küçük yelpaze kadar büyük olan ellerini sallayarak esirleri pazarlık ediyordu. Pazarlık yolunda gitmeyince, kırk beş yaş ile elli arasında olduğunu gösteren ve siyahtan ziyade kirli bir renge mâil olan kır sakalıyla esmer çehresinde bir iki kaba buruşukluğu şayan-ı nefret⁴ bir suret kesbederdi⁵.

Halayıklardan ikisi on altı on yedişer yaşlarında, Kafkasya'nın iki parlak mahsul-i hüsnü⁶ idi. Üçüncüsü tahminen sekiz dokuz yaşında bir küçük esir idi ki saçlarıyla kaşlarının arası biraz yakınca, ağzı gayet küçük, yuvarlak olan omuzlarına nispetle beli incecik, hele o siyah gözlerde pertev-i zekâ bir letafet-i nâ-mütenahî⁷ gösterirdi. Bir dest-i üstadâne ile hutut-ı mütenasibesi⁸ çekilmiş fakat rengi verilmemiş bir tasvirdi. Zira küçücük dudakları pek renksiz, bakılmamaktan saçları seyrek, sefalet ve meşakk-ı seferin⁹ tesiriyle rengi uçuk, gözlerinin etrafı ince bir siyah daire ile çevrilmiş; nazarında¹⁰ kafesin içine konulmuş bir kuşun ara sıra semaya bakışını andırır surette hafî¹¹ bir hüzün ve teessür meşhut idi¹². Bu küçük kızın üzerinde dar ve serapa¹³ ilikli bir Çerkes paltosu, başında bir küçük, eski kalpağı vardı. Sandallar sahile yanaşarak bu kızları bir eve getirdiler. Eve girdikleri zaman esircinin karısı karşılayarak *"Bu ikisi güzel, bu küçük kız hastalıklı bir şeye benziyor, bunu buraya ölsün diye mi getirdin?"* dedi.

¹ Kutsal tutardı.

² Yükselme sebebi.

³ Zayıf yaratıkların.

⁴ Nefret edilecek derecede.

⁵ Kazanırdı.

⁶ Güzellik mahsulü.

⁷ Zekâ parıltısı sonsuz bir tatlılık.

⁸ Usta bir elle ölçülü çizgileri.

⁹ Yolculuğun zorluğunun.

¹⁰ Bakışlarında.

¹¹ Gizli.

¹² Üzüntü görülüyordu.

¹³ Baştan ayağa.

Hacı Ömer de “Biz de bunu bin liraya almadık a! Tamam Yüksek-kaldırım’daki Mustafa Efendi hareminin istediği gibi bir küçük” cevabını verdi. O gece Çerkes o evde kalarak üç gün muhayyer¹ olmak üzere üçünün de pazarlığı bitti.

Bu evde kızlar geceleri bir odaya toplanır, birbirleriyle konuşurlardı; fakat çok gülmek, Çerkesçe söylemek yasak ve bir müşteriye gidip de her ne sebepten dolayı olursa olsun beğenilmeyerek gelen esirlere on, on beş kırbaç muhakkak idi.

Bu eve vusûllerinden² birkaç hafta sonra idi ki, bir sabah Hacı Ömer o küçük esire Çerkesce “Haydi, kalk gideceğiz!” dedi. Çocuk kendi sinnindekilere³ mahsus bir tavırla hemen yerinden kalktı. Koşarak, beraber geldiği kızlardan birinin boynuna sarıldı. Birbirleriyle öpüşüp ayrıldıkları zaman çocuğun gözünde küçücük ruhunun ıstırapına delalet eden⁴ bir damla yaş gözüktü; sonra birdenbire hayatın bâr-ı ıstırapını⁵ hissetmeye başlayan adamlar gibi mini mini kaşlarını çatarak, ciddi, müessir⁶, mütefekkir⁷ bir çehre ile esircinin o cesim⁸ ellerinden tutarak evden çıktılar.

Yürüyorlardı. Çocuk sokaktan giderken etrafından geçen arabalara, tramvaylara hayran hayran bakıyordu. Tophane Meydanı’na geldikleri zaman orada birçok çocukların gülüşerek, haykırarak oynadıklarını görür görmez -güzergâh-ı hissiyat olan⁹ kalplerinden geçen arzulara hiç tetkik etmeden hemen tâbi olmak- hasâis-i et-falden¹⁰ bulunduğu cihetle kendisinden geçerek, yerde koşuşan bu mahlûkatın semada uçuşan kuşlara olan münasebeti olmalı, kendilerinden bir cemiyet gördükleri zaman iltihak etmek¹¹ sevdasının şevkiyle hemen onların yanına doğru koşmaya başladı. Birdenbire esircinin o büyük, o korkunç gözlerini açarak, “Gel buraya... Şim-

¹ İade edilebilir.

² Gelişlerinden.

³ Yaşındakilere.

⁴ Gösteren.

⁵ İztırap yükünü.

⁶ Dokunaklı.

⁷ Düşünceli.

⁸ Kocaman.

⁹ Duygular kaynaşan.

¹⁰ Düşünmeden uymak çocukların özelliklerinden.

¹¹ Katılmak.

di kırbacı çıkarırım” dediğini işitir işitmez yavaş yavaş geri döndü. Yanındaki gulyabaninin ellerini tutarak kendisinin nasıl bir dest-i âhenin-i esaret¹ içinde olduğunu birinci defa olarak hissetti. Yürüyorlardı.

İkisi de hiçbir lakırdı söylemiyordu. Köprü’nün üzerinden geçerken iki tarafa yanaşıp kalkan vapurlardan gözünü ayıramıyordu. Birkaç adım daha ileri gidip de vapur düdüğünün sesini işitir işitmez bulunduğu yerde vücuduna titremek geldi. Zira memleketinden ayrılıp gelirken Batum’da duran vapur düdüğünün aksi hâlâ kulağında kalmıştı. Karşı tarafta semanın mâî gölgesi altında duş-ber-duş-ı itilâ olmuş² dağların üzerinden dökülüp gelen bir rüzgâr saçlarını dağıtarak görmüş olduğu bir rüyayı yani memleketini ihtar ile kalb-i mustaribine³ anlaşılmaz bir surette teselli-bahş oluyordu⁴.

Yürüyorlardı. Köprü’yü geçip de Yenicami’nin önüne geldikleri zaman çocuk, rengi büsbütün uçmuş yüzünü havf u tereddüde delalet eder⁵ bir hâl ile kaldırarak Çerkesce “*Karnım aç*” dedi. Esirci, kolunu çekerek düşürecek gibi olduktan ve yine itip doğrultuktan sonra, “*Yürü*” dedi.

Yürüyorlardı. Biçare çocuğun o güzel fakat renksiz dudakları titriyordu. Çakmakçılar Yokuşu’nu çıkarken ayaklarının sızladığını hissediyor fakat korkusundan söylemiyordu. Gözüne, karşısındaki on adımlık yer, yürümekle bitmez tükenmez bir mesafe-i bî-nihaye⁶ gibi görünmeye başladı. Ayakları dolaşıp düşecek gibi oldu. Sonra yine doğruldu.

Yürüyorlardı. Beyazıt Meydanı’na geldikleri zaman gözünü çevirip de bir tarafa bakmaya mecali kalmamıştı. Bacakları güya vücuduna bağlanmış birer kurşun gibi ağır gelmeye başladığından vücudundaki bütün kuvveti sürüklemeye ancak yetişiyordu.

Hele şükürler olsun, Beyazıt’ta tramvay mevkiinin yanındaki bir kahvede oturdular. Yorgunluktan tâb ü takati⁷ kalmayan çocuğa o

¹ Demirden esaret pençesi.

² Omuz omuza yükselmiş.

³ Acı veren kalbine.

⁴ Teselli veriyordu.

⁵ Korku ve tereddütü gösterir.

⁶ Bitip tükenmez bir mesafe.

⁷ Gücü kuvveti.

hasır iskemle, bir kraliçenin taht-ı saltanata cülusu¹ kadar huzur ve safa verdi. Esirci, bir simit, biraz da peynir aldı. Çocuk bunları yedikten ve bir bardak da su içtikten sonra, tramvaya binerek Aksaray'a, oradan diğer hattın tramvayıyla Yüksekaldırım'a indiler.

Esirci; küçük bir sokak, تنها bir mahallenin içinde bir evin kapısını çalıyordu.

Öğleye müsadif olan² bu esnada Şark'ın parlak güneşi bu küçük, bu تنها sokağı tenvir ederek³ kapısını çaldıkları evin üst kat pencereleri saçağın gölgesi altında kalır ve alt kat pencerelerinin kafeslerinden süzülerek giren şua-ı şems⁴ evin iç tarafına doğru nüfuz ettikçe sönüyor gibi görünürdü. Yine bu esnada öteki sokaktan zühur eden⁵ bir a'mâ⁶, elindeki değneği fasıla ile bir usulde kaldırımlara vurarak, “*Devr-i lâ'inde baş eğmem bâde-i gülfâma ben.*”⁷ gazelini okuyarak geçiyordu. Evin kapısında bir köpek uyuyor, komşunun damında bir iki kedi dolaşıyordu. İnsan bu sokaklarda yürüdükçe, sükûnetine ve suret-i tanzim ve inşasına⁸ bakarak kendini Kurun-ı Vusta'ya⁹ doğru seyr ü seyahat ediyor sanır.

Evin kapısını açan bir Arap halayık: “*Safa geldiniz Hacı Ömer Efendi. Buyurun*” dedikten ve hanımına gidip haber verdikten sonra, bunları hanımın odasına götürdü. Bir başörtüsüyle köşede oturan hanım, şişman, esmer, kaşlarına bir parmak enliliğinde rastıklar sürmüştü; kaba bir hilkat¹⁰, çirkin bir kıyafete girmişti. Odaya girip de esirci “*Git hanımın eteğini öp*” dediği zaman küçük esir gidip kadına sarılmak isteyince, hanım gayet sert bir tavırla geriye doğru itti. Kız mahzun mahzun geri çekilerek mindere oturdu. Hacı Ömer şiddetle:

-Senin mindere oturmak haddin mi? Sen esirsin! Kalk, ayakta dur, dedikten sonra hanıma doğru dönerek:

¹ Saltanat tahtına oturması.

² Tesadüf eden.

³ Aydınlatarak.

⁴ Güneş ışınları.

⁵ Görünen.

⁶ Kör dilenci.

⁷ Hacı Faik Bey'in Tahir Buselik makamındaki bestesi.

⁸ Yapılışına ve düzenine.

⁹ Orta Çağ'a.

¹⁰ Yaratılış.

-Kusuruna bakmayın, daha acemidir. Geleli birkaç gün oldu. Siz istediğiniz gibi terbiye edersiniz, yolunda arz-ı mazeret etti¹. Çocuk bu emirlere bir hüznün ve hayret içinde itaat ederdi. Bir taraftan hanım, çocuğun vücudunu eliyle yoklayarak ucuz almak için birçok kusurlar bulur, diğer taraftan Arap halayık muayene-i müdakkikanesini ifa ile²:

-Hanımefendi, bu nafile, zayıf, bu ölü, diyordu.

Velhâsıl iki tarafın bir mahlûk-ı zî-şuurdan³ istifade için sâika-i hırs ve sevda-yı menfaatle⁴ saatlerce ettikleri pazarlık kırk lirada karar buldu.

Çerkes-ü'l-asl⁵, dokuz yaşında kul cinsi bir esiri, ilel ve eskamdan sâlim⁶ olarak, Harput Mal Müdürü sâbık⁷ Mustafa Efendi'nin haremine kırk adet lira-yı Osmanî mukâbilinde fûruht ettiğimi mübeyyin⁸ iş bu senedim bi't-tahrir⁹ hanım-ı mumâileyhaya¹⁰ teslim kıldı.

Esirci Hacı Ömer

Hâsıl ettiği meleke¹¹ cihetiyle bu senedi süratle tahrir ederek¹² evden çıkıp gitti.

Hanımın verdiği emir üzerine Arap halayık, yanında bir sükûnet-i mutavaatkârane¹³ ile giden küçük kızını mutfağa indirdi; kendi yemek pişirirken ona da su taşıttırdı. Hanım evin idare ve intizamını kemal-i dikkatle ifa¹⁴ ve muhafaza eder fakat çok bağırır, pek çabuk hiddetlenirdi. Kaşlarını çatarak sönük siyah gözleriyle bakışında bir çocuğu ağlatacak, bir adamı korkutacak kadar merhametsizlik görünürdü. Yalnız on iki yaşında Atiye ismindeki kızını mektepten avde-

¹ Özür diledi.

² İnceden inceye muayenesini yerine getirerek.

³ Akli ermeyen mahlûktan.

⁴ Hırsın sevketmesi ve menfaat sevdasıyla.

⁵ Çerkes asıllı.

⁶ Hastalık ve illetten uzak.

⁷ Şimdikinden bir evvel memuriyette bulunmuş.

⁸ Karşılığında sattığımı bildiren.

⁹ Yazılarak.

¹⁰ Adı geçen hanıma.

¹¹ Edindiği alışkanlık.

¹² Yazarak.

¹³ Uysal bir sessizlikle.

¹⁴ Son derece dikkatle yerine getirir.

tinde¹ kucakladığı zaman nezaket-i hilkat, rikkat-i kalp² gibi kadınlara mahsus olan hasâis³ garip bir surette kendisini gösterirdi.

Bu hasîsa⁴ tamamıyla kızına mahsus ve münhasır⁵ olarak, yoksa zaten hiç çocuk sevmez, hiç kimseye acımadı. Gençliğinde ara sıra kendisini döven kocasının muamelât-ı vahşiyesini⁶ görmüş ve en nazik yaratılan bir kadını bile en azgın hayvana tahvil edecek kadar müessir⁷ olan kıskançlığı çok çekmiş, hele bir zamandan beri su-i idare ve irtikâbından⁸ dolayı hükümet-i seniyenin hüküm-i adaletiyle⁹ kocasının mazuliyet¹⁰ ıstırap ve kederini hissetmiş ve bunların cümlesi kalbine bir merhametsizlik, bir neşesizlik getirmişti.

Hayat-ı manevî olan iştigâlât-ı zihniyeden¹¹ ve bir heyet-i içtimaiye¹² içinde valide olmak için lâzım gelen terbiye-i medeniyeden mahrum bulunduğu cihetle; daima halayıklarla uğraşır, merhametsizcesine döver, komşularının aleyhinde söylenir dururdu.

Kocası tebriye-i zimmet¹³ ve istihsal-i memuriyet¹⁴ için gündüzleri dolaşır, akşamları geç gelir, sabahları erken giderdi.

Akşam olunca Arap cariye -ki ismi Tarâvet idi- kendisinin yattığı, mutfağın üstündeki odaya gayet ince bir şilte, katı bir yastık, kirli bir yorgan koydu. Sabahtan beri yürümekten takati kesilen bu esir; yatağın içine girdi, evin yukarı kattaki penceresinden bahçedeki nar ağacının dallarına akseden bir şamdanın hafif ziyasına¹⁵ gözlerini dikerek serâir-i hilkatin¹⁶ anlaşılmasız bir hissine tebaiyetle¹⁷, “Gece”

¹ Döndüğünde.

² Yaratılış inceliği, gönül inceliği.

³ Nitelikler.

⁴ Özellikler.

⁵ Sınırlı.

⁶ Vahşi muamelesini.

⁷ Döndürecek kadar tesirli.

⁸ Vazifeyi kötüye kullanma ve rüşvet yemesinden.

⁹ Osmanlı Hükümetinin adil hükmüyle.

¹⁰ İşten çıkartılmasının.

¹¹ Zihni uğraşılardan.

¹² Cemiyet.

¹³ Aklanıp temize çıkmak.

¹⁴ Memuriyet elde etmek.

¹⁵ Işığına.

¹⁶ Yaradılışın sırlarının.

¹⁷ Uyarak.

dedi. Yorganı başına çekti, sâkit¹, derin bir hâb-ı masumaneye² daldı.

Sabahleyin erken gözlerini açtığı zaman karşısındaki nar ağacında bir kuş nağme-saz oluyordu³. Bir kuşun nağmesiyle bir çocuğun ruhu beyninde⁴ münasebet vardır. Yatağından kalktı, başını pencereye dayayarak kuşu seyretmeye başladı. Bu kuş tulu etmekte⁵ olan güneşin ziyasına karşı kanatlarını sallayarak uçtukça, göğsünde şafaktan iktibas ettiği⁶ al, mâi birtakım renkler temevvüç eder⁷; ağaca konduğu zaman yeni açılmış bir çiçeğe benzerdi. Bu temaşaya o kadar dalmıştı ki, içinde bulunduğu tutkulu hayret-i meftunâned⁸ Tarâvet'in "Gel yatağımı kaldır!" diye bağırarak ettiği takdir⁹ uyandırdı. Eline bir süpürge vererek süpüreceği odaları, edeceği hizmetleri, yukarıya, mutfağa taşıyacağı suları gösterdi. İsmi Dilber koymuşlardı. Zira hanım kendisini bu nam ile çağırmaya başladı. Biçare Dilber sabahları erken kalkar, incecik şiltesini bin belâ ile kaldırır, odaları süpürür, kovaların içine birer parça su koyarak yukarı çıkarırdı.

Bir sabah yukarisını süpürürken Atiye Hanım'ın oynadığını görünce, süpürgesini olduğu yere bırakarak yanına gidip oturdu. Oyuncağa hayretle bakarken, hanımın o korkunç sesiyle, "Dilber! Dilber!" diye bağırdığını işiterek bulunduğu yerde kaldı; hanım içeriye girip, bu halayık parçasının kızıyla oynamak istediğini görünce, Dilber'in kulağından tutarak, süpürgeyi bıraktığı yere getirdi:

-Sen işini bırakıp ne oynuyorsun, diye bir tokat vurdu.

Zavallı çocuk! Ağlamaya bile cesaret edemeyerek hizmetini görmeye başladı. Her sabah hizmetini bin zahmetle görür; bir küçük kusur etse hanımdan, Tarâvet'ten tokat yerdi. Evdeki vezâifini¹⁰ ifa

¹ Sessiz.

² Masum uykuya.

³ Ötüyordu.

⁴ Arasında.

⁵ Doğmakta.

⁶ Ödünç aldığı.

⁷ Dalgalanır.

⁸ Kendinden geçercesine bir şaşkınlıktan.

⁹ Azarlama.

¹⁰ Görevlerini.

ettikten sonra Atiye Hanım'la mektebe gider, akşamları çantaları elinde olarak avdet ederdi¹.

Aradan haftalar, aylar mürur etmeye² başlayınca, lisan öğrenmekte çocuklara mahsus bir sühulet-i fevkalade³ ile Türkçeyi oldukça söylemeye ve anlamaya iktidar kesbetti⁴. Fakat sabahları takatinin yetmediği hizmetleri görmekten, bir parça eğlenecek gülecek olsa yediği dayaklardan dolayı bu yaşta olanlara göre bir devre-i saadet⁵ olan hayat kendisine pek müşkil⁶, pek acı görünmeye başladığı; sarkmış yanaklarından, büsbütün kesilmiş gözlerinden anlaşılırdı. Evvelleri Atiye Hanım kendisiyle oynamak isterse de validesinin, Tarâvet'in ettiği muameleleri gördüğünden, şimdi her ne zaman yanına gelse:

- Pis halayık! Hadi aşağı, diye kovardı.

Elem ve ıstırapla cereyan eden bu hayat-ı hüzn-engizi⁷ içinde en büyük arzusu mektebe gitmekti. Zira orada diğer çocuklarla muhtaç olduğu hürriyet ve muhabbetle mükâleme eder⁸, kimse bu küçük mahlûkun haysiyet-i insaniyesini⁹ "pis halayık" diye pâmâl-i tahkir etmez¹⁰ ve bulunduğu hâl-i ye's ü ıstırabında¹¹ derslerine fevkalade gayret ettiğinden hocasından ara sıra aferin alır ve bütün bunlar kalb-i münkesirine teselli-bahş olduğu¹² gibi Latife Hanım namında bir de küçük yâr ü hem-dem peyda eylemişti¹³ ki bu iki ruh-ı râz-âşnanın¹⁴ birbirleriyle olan irtibat-ı hafsinden bi-l-istifade kemal-i iş-tiyak¹⁵ ile baş başa vererek hasbîhal ederlerdi¹⁶. Bir gün Latife kendisine:

¹ Geri dönerdi.

² Geçmeye.

³ Mükemmel bir kolaylıkla.

⁴ Kazandı.

⁵ Mutluluk devresi.

⁶ Zor.

⁷ Hüzün verici hayat.

⁸ Konuşur.

⁹ İnsanlık haysiyetini.

¹⁰ Ayaklar altına almaz.

¹¹ İstırap ve ümitsizlik halinde.

¹² Kırık kalbine teselli verdiği.

¹³ Dost ve dert ortağı edinmişti.

¹⁴ Sırdaş ruhun.

¹⁵ Gizli bağdan istifade ile büyük bir arzuyla.

¹⁶ Sohbet ederlerdi.

- Sen kimin halayığsın? Dedi.
- Hanımın...
- Hangi hanımın?
- Atiye Hanım'ı göstererek:
- Bunun validesinin...
- Senin oyuncakların var mı?
- Hayır... Ben esirim.
- Ben sana bir tane vereyim.

Bu kısacık muhavere¹ üzerine çantasından bir bebek çıkararak Dilber'e verince timsal-i ikbalini derâgûş eden² bahtiyarlar gibi büyük bir meserretle³ alarak yattığı odadaki dolaba saklamış ve merhametsiz Sudanlı görüp de bütün ümit ve âmâlinin⁴ bu timsal-i ikbalini kırmamasın diye birisi odaya girdikçe "*Benim dolapta bir şeyim yok ki!*", demeyi âdet edinmişti. Latife; ara sıra kendisine şeker, meyve gibi etfal-firib⁵ olan şeyleri verdikçe bu atiyeleri⁶ nereye koyacağını şaşırır, sonra kimse görmesin diye aceleyle evden cüz'ünü getirdiği bohçasına gizlerdi. Fakat bir kere şeker alırken Atiye Hanım gördüğü cihetle eve avdetlerinde validesine söyledi. Bir zamandan beri kocasının umûr-ı muamelâtında⁷ görülen adem-i muvaffakiyet⁸ ve idare-i beytiyede⁹ tesadüf olunan müşkilât¹⁰ zaten hadit¹¹ olan mizacına günlerce devam eder bir neşesizlik getirdiğinden, o kadar sevdiği kızının noksan-ı terbiyeden neşet eden¹² bir gurur-ı tıflâne¹³ ile ettiği şikâyeti üzerine:

- Buraya gel pis Çerkes, buraya gel murdar dilenci, diye Dilber'i odasına çağırdı.

¹ Konuşma.

² Saadet timsalini kucaklayan.

³ Sevinçle.

⁴ Emellerinin.

⁵ Çocukları aldatan.

⁶ Hediyeleri.

⁷ Dairelerdeki işlerinde.

⁸ Başarısızlık.

⁹ Ev idaresinde.

¹⁰ Zorluklar.

¹¹ Hiddetli.

¹² Terbiye noksanlığından doğan.

¹³ Çocukça gurur.

Çocuk odaya girdiği zaman, o rastıklı kaşlarının altındaki sönük, beyazı siyahından büyük gözlerini açarak, “*Yanıma gel!*” dediğiçe, Dilber, çocuklardan başka kimseye mâlûm olmayan bir havf¹ ve dehşetle titreyerek olduğu yerde kaldı. Hanım ayağa kalktı. Dilber’in kolundan çekip seng-dilâne² bir iki vurarak:

- Şimdi dilenciligi öğrendin mi, sualiyle bohçanın içinde ne kadar şeker, meyve varsa pencereden aşağı attı.

Muharrip³ kadın! Dilber’in bütün mâmelekini⁴, çocuğun bütün hazinesini, acımadan böyle mahv ü harap etti.

Bu muamele, geçirdiği hayat-ı elemin⁵ tesiratından olan durgun tavrını, zaten kolaylıkla teessür-yâb⁶ olmayan hilkat-i masumanesini⁷ amîk⁸ bir surette ihlâl ettiyse de, sinnine⁹ göre hayret verecek bir metanetle¹⁰ ağlamamak için cehd ve ikdam¹¹ ederek kapıdan çıkmak üzere, iken çeşman-ı mütefekkirânında¹² bî-ihhtiyarane¹³ bir iki damla gözyaşı peyda olmuştu. Tarâvet de aşağıdan bu zavallı Kafkasyalıya:

- Pis Çerkes, dilenci kız. Gel mutfağa su getir, diye bağıyordu.

Gayet müessir¹⁴ bir surette esen şimal¹⁵ rüzgârının ufuklardan getirdiği sehab-ı siyah-ı kesiften tereşşuh eden¹⁶, ince, soğuk bir yağmurun altında, bahçedeki kuyudan su taşır; kovaların tabî ihtizazından¹⁷ su damlaları üzerine döküldükçe, soğuğu ta yüreğinin içinde hissederdi. Kovaları koyduktan sonra mutfaktan artık dışarı

¹ Korku.

² Taş kalplilikle.

³ Yok edici.

⁴ Varını yoğunu.

⁵ Acı hayatın.

⁶ Hisli.

⁷ Masum yaradılışını.

⁸ Derin.

⁹ Yaşına.

¹⁰ Dayanıklılıkla.

¹¹ Gayret.

¹² Düşünceli gözlerinde.

¹³ Kendiliğinden.

¹⁴ Tesirli.

¹⁵ Kuzey.

¹⁶ Yoğun siyah buluttan sızan.

¹⁷ Sallanışından.

ESERLERİ

Sergüzeşt: XIX. yüzyılda bütün dünyada aktüel bir tem hâline gelen esaret konusunun işlendiği eserde daha çok romantik bakışla toplumdaki sosyal bir yara gündeme getirilir. Romanda yazar olaylara, konaklarında bir arada yetiştiği câriyeler dolayısıyla hayatını ve ıstıraplarını çok yakından bildiği güçsüz kahramanı Dilber'in gözüyle bakar. Bu suretle ezen-ezilen, kuvvetli-zayıf tezadını çarpıcı şekilde dile getirdiği gibi Dilber'in başından geçen olaylar vasıtasıyla toplumun merhamet duygularını harekete geçirmek ister.

Konak: Yazarın 1934-1935 yıllarında yazmaya başlayıp tamamlayamadığı bir roman müsveddesidir.

Küçük Şeyler: Yazarın Sergüzeşt'ten üç yıl sonra 1891'de yayınladığı hikaye kitabının ismidir.

Rumûzü'l-Edeb: Hikâye, hâtıra, gezi notları ve sohbet yazılarından meydana gelmiştir.

İclâl: Tek bir hikâye ile hâtıra, gezi notları ve denemelerden oluşmuştur.

Şîr: Yazarın yirmi yaşlarında iken kaleme aldığı bu oldukça zayıf ve acemice eser üç perdelik bir trajedi olup devrinde bir yankı uyandırmamıştır.